

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

Надія МИРОНЕЦЬ, Олексій ЯСЬ (Київ)

**ВЕРИГА ВАСИЛЬ. ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ
В УКРАЇНІ 1914–1923 рр.: У 2-х тт. / РЕД. Ю.СЛИВКА,
О.АРКУША. – ЖОВКВА: ВИД-ВО оо. ВАСИЛІЯН “МІСІОНЕР”,
1998. – Т.1. – 524 с. + іл.; Т.2. – 502 с. + іл.**

Історія національно-визвольних змагань традиційно належить до кола найважливіших і водночас найболючіших тем, які висвітлювалися в українській суспільно-політичній та історичній думці ХХ ст. Причини поразки української революції намагалися віднайти та пояснити науковці, публіцисти, політики, колишні військові та урядовці, врешті-решт звичайні учасники та свідки тогочасних подій. Очевидно, що така зацікавленість була зумовлена різними чинниками: пошуками наукової істини, світоглядних орієнтирів, практично-політичних рецептів, прагненням подати власну, суб'єктивну картину тієї доби, зафіксувати для нащадків у формі публіцистичних нарисів або мемуарних згадок революційні зрушення та сподівання тощо. Якщо взяти до уваги те, що зазначена проблематика побутувала здебільшого в середовищі еміграції, оскільки була заборонена в Радянській Україні з ідеологічних міркувань, то стає зрозуміло й мотивація, якою керувалися українські автори з діаспори. Відтак склався вельми широкий спектр концепцій та інтерпретацій епохи визвольних змагань, який вирізняється наявністю контраверсійних підходів, застосуванням відмінних методологічних засад, різними способами викладу та методиками опрацювання матеріалу.

З проголошенням незалежності України проблематика, пов'язана з національною історією, зокрема з добою української революції, отримала могутній поштовх. Тоді ж розпочався своєрідний “видавничий бум” навколо перевидання багатьох наукових праць, написаних українськими вченими в діаспорі, а також з'явилися публікації новітніх досліджень. Перевидавалися як студії дослідників старшої та середньої генерації (І.Борщак, Д.Дорошенко, Б.Крупницький, П.Курінний, Г.Лужницький, В.Міяковський, І.Нагаєвський, О.Оглоблин, Л.Окіншевич, Н.Полонська-Василенко, О.Пріцак, М.Чубатий, А.Яковлів та ін.), так і низка перекладних, англomовних творів українських учених молодшої генерації (С.Величенко, Г.Грабович, З.Когут, П.Магочий, Т.Приймак, О.Субтельний, І.-П.Химка та ін.). Упродовж 90-х років ХХ ст. з'явилося чимало наукових студій та публіцистичних праць, в яких опрацьовувалися відомі підходи, пропонувалися традиційні інтерпретації та новації, вводився до наукового

обігу новітній емпіричний матеріал. Цікава та багатообіцяюча тенденція української історичної думки останніх років проявилася у спробах розширити хронологічні межі концептуалізації доби визвольних змагань, зокрема розглянути революційні події у контексті ширшого періоду. Саме ця ідея покладена відомим істориком та викладачем Василем Веригою до основи викладу та побудови своєї студії.

Структурно праця В.Вериги складається з двох томів, які поділяються на 6 великих розділів: “I. Перша світова війна і революція в Росії” (Т.1. – С.11–64); “II. Українська Центральна Рада” (Т.1. – С.65–284); “III. Українська Держава” (Т.1. – С.285–399); “VI. Західно-Українська Народна Республіка” (Т.1. – С.400–519); “V. Директорія Української Народної Республіки” (Т.2. – С.5–256); “VI. Українська Соціалістична Радянська Республіка” (Т.2. – С.257–416). Кожний з них поділяється на ряд дрібніших підрозділів, виділених за проблемно-тематичним принципом. Науковий апарат студії включає бібліографію (Т.2. – С.417–458), іменний та географічний покажчики. Окрім того, праця має стислу передмову, в якій автор викладає установчі положення та міркування, що спонукали його до написання цієї книги.

Серед них кілька найважливіших, які заслуговують на окрему згадку. Насамперед це думка про продовження боротьби за українську державність й після поразки військ УНР. “Виходило, – зазначає В.Верига, – ніби намагання українських комуністів створити спершу українську червону армію, а згодом – українську комуністичну, чи пак, радянську державу, вже не належало до історії України. З таким трактуванням історії українського народу важко погодитися, бо фактично боротьба йшла, і то в різних формах” (Т.1. – С.7). Ця авторська сентенція практично пояснює критерії, якими керувався дослідник при визначенні хронологічних меж. Щодо просторових меж студії, то вони охоплюють територію як півдавстрійської, так і підросійської України, а почасти й визначні події українського життя на еміграції. Іншим важливим установчим положенням студії є теза автора про адресну спрямованість видання, зокрема про його навчально-дидактичну функцію. Принагідно відзначимо, що це положення варто було б обов’язково конкретизувати в анотації та вихідних даних стосовно профілю праці як навчального посібника. Вочевидь, таке пояснення зняло б ряд зауваг, які постають у процесі читання книги.

За способом викладу “Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.”, безперечно, належать до історичного нарративу – послідовного та збалансованого викладу подій у формі оповіді з виключною увагою до окремих фактів, подій, осіб. Викладений матеріал не обтяжений специфічною науковою термінологією й легко сприймається читачем, який отримує багатоперспективну та цілісну картину тогочасних подій. Якщо виходити з навчально-дидактичного профілю видання, то така техніка викладу є виправданою та адекватною стосовно його завдань.

У першому розділі студії розглядається перебіг подій Першої світової війни, розвиток революційного та національно-визвольного руху, зокрема

конституювання українських політичних організацій та військових формувань Українських січових стрільців (УСС) впродовж воєнної доби тощо. Показано політику урядів Росії та Австро-Угорщини стосовно українства у зв'язку з воєнними подіями, у т.ч. висвітлено діяльність російської адміністрації на окупованій території Галичини та Буковини, зокрема її карально-репресивні заходи стосовно греко-католиків та ряду українських культурно-просвітницьких і громадських установ, інституцій та організацій. Водночас автор звертає увагу на поступову радикалізацію політичних вимог українського руху. Цікавим видається аналіз реакції українців на проголошення цісарського акту від 4 листопада 1916 р. про відновлення польської держави на території колишнього королівства Польського, створеного на Віденському конгресі 1815 р. (Т.1. – С.53–55). Підкреслено, що українське населення Галичини було фактично віддане на ласку поляків, незважаючи на активну участь галицьких українців у війні на боці країн Центрального блоку.

У другому розділі висвітлюється доба Центральної ради. Цей розділ складається з 47 невеликих підрозділів. Кожний з підрозділів присвячений викладу певних подій, які автор вважає ключовими, про що свідчать промовисті заголовки: “Створення Української Центральної Ради” (Т.1. – С.65–71), “Перший військовий з’їзд” (Т.1. – С.96–98), “Організація Вільного Козацтва” (Т.1. – С.125–128), “Повстання Полуботківців у Києві” (Т.1. – С.141–148), “З’їзд народів Росії” (Т.1. – С.157–163), “Перший напад большевиків на Україну” (Т.1. – С.191–194), “Переговори у Бресті” (Т.1. – С.201–210), “Уряд Всеволода Голубовича” (Т.1. – С.220–223), “Похід Болбочана на Крим” (Т.1. – С.254–257), “Сині Дивізії” (Т.1. – С.260–262), “Жидівські погроми” (Т.1. – С.262–264), “Революційні події на Кубані” (Т.1. – С.270–277) та ін. Зауважимо, що назви підрозділів нагадують параграфи навчального посібника. Водночас автор не тільки уникає широких висновків, а й розгорнутих проміжних узагальнень. Як правило, більшість підрозділів завершуються фіксацією подій. Так, підрозділ “Всеукраїнський селянський з’їзд”, в якому йдеться про форум, що відбувся 10–16 червня 1917 р., закінчується переліком осіб, обраних до складу виконавчого органу. Такий підхід зберігається і в інших підрозділах.

Порівняно з другим третій розділ майже вдвічі менший за обсягом і складається з 28 підрозділів. Як і в попередніх розділах, авторський виклад орієнтований на відтворення та висвітлення подій. Причому, наводячи ті чи інші оцінки тогочасних подій, явищ та осіб, репрезентованих у працях сучасників або дослідників, В.Верига уникає їхньої генералізації, а намагається збалансувати останні та витримати об’єктивістську спрямованість твору. Зокрема, розглядаючи постать П.Скоропадського, він подає не тільки доброзичливі відгуки генералів М.Омеляновича-Павленка та М.Капустянського про особу гетьмана, а й негативну оцінку Є.Коновальця. Ще однією характерною особливістю авторського викладу є те, що діячі національно-визвольних змагань, незважаючи на щільність викладених подій, залишаються у центрі уваги. Безперечно, що зазначені риси праці

роблять її привабливою для звичайного читача, шанувальника національної історії.

Четвертий розділ (останній розділ першого тому) присвячений Західно-Українській Народній Республіці. За обсягом він майже не поступається попередньому, хоча складається тільки з 17 підрозділів. Такий обсяг пояснюється значними хронологічними межами, які сягають початку 20-х років. Тематично цей розділ охоплює події від часу створення Української Національної Ради до діяльності екзильного уряду ЗУНР. Відзначимо, що тут значна увага приділяється міжнародним взаєминам. Це пояснюється геополітичним розташуванням західноукраїнських земель, які із закінченням Першої світової війни опинилися в центрі зовнішньополітичних інтриг з огляду на інтереси сусідніх країн (Румунія) та держав, які постали на уламках колишніх імперій (Польща, Угорщина, Чехо-Словаччина). Чужинська експансія на західноукраїнських землях розглядається в підрозділах: “Боротьба з поляками за Львів” (Т.1. – С.430–433), “Марні сподівання на Антанту” (Т.1. – С.471–480), “Під польською окупацією” (Т.1. – С.486–500), “Буковина й Бессарабія під румунською займанщиною” (Т.1. – С.501–506), “Закарпаття 1919–1922 рр.” (Т.1. – С.506–510) та ін. Окрім того, автор висвітлює процес конституювання ЗУНР, її законодавчу діяльність, виникнення Гуцульської Республіки та низку інших важливих питань.

Другий том студії містить п'ятий та шостий розділи, в яких представлено реконструкцію історичних подій за часів Директорії Української Народної Республіки та Української Соціалістичної Радянської Республіки. Композиція цих розділів у цілому не відрізняється від інших. П'ятий розділ складається з 43, а шостий – з 28 підрозділів. Слід відзначити, що до названих розділів включені тематично дотичні або суміжні підрозділи. Так, до п'ятого розділу увійшли такі підрозділи: “Розвал Добровольчої Армії” (Т.2. – С.187–191), “Червона Українська Галицька Армія” (Т.2. – С.191–195), “Галицька Соціалістична Радянська Республіка” (Т.2. – С.209–213), “За межами України” (Т.2. – С.214–219), “Махно і Врангель” (Т.2. – С.219–223), “Боротьба Кубані за незалежність” (Т.2. – С.224–230) та ін. Зазначені особливості в будові студії є прикметними рисами авторського викладу, який спрямований на більш-менш рівномірне відтворення доби національно-визвольних змагань у межах майже всіх українських етнічних земель з урахуванням перебігу найважливіших подій міжнародного життя та в середовищі української еміграції. Очевидно, що така спрямованість наближає видання до профілю навчальних посібників та підручників. Це спостереження повністю поширюється й на останній, шостий, розділ, присвячений підсоветській Україні на початку 20-х років. Заклучні підрозділи цього розділу – це майже хрестоматійний приклад структури навчального посібника: “Вплив революції в Україні на українців поза її межами” (Т.2. – С.379–380), “Зелений Клин” (Т.2. – С.380–390), “Українці в Середній Азії” (Т.2. – С.390–396), “Українська еміграція в Європі” (Т.2. – С.396), “Українці у Сполучених Штатах Америки” (Т.2. – С.397–401), “Українці в Канаді” (Т.2. – С.401–409), “Українці у Бразилії та Аргентині” (Т.2. – С.409–412) та ін.

Підведемо підсумки. Центральними, організуючими елементами всіх структурних одиниць виступають ключові події, в контексті яких викладається емпіричний матеріал. Висвітлення подій подається з перспективи української справи. Виклад за логікою перебігу подій має як свої позитиви, так і негативи. Щодо позитивів, то до них, безперечно, слід віднести послідовне, багатомасштабне та полівимірне висвітлення подій Першої світової війни та національно-визвольних змагань. Такий підхід дозволяє автору показати історичний процес з різних ракурсів, зокрема – розглянути широке соціально-політичне тло української революції. Втім зазначений спосіб викладу не позбавлений і негативів. За широкомасштабним наративним викладом втрачається провідна проблематика, проблемна спрямованість студії, зокрема власне концептуалізація матеріалу.

Зазвичай дилема – проблемний чи наративний викладу або певне їх поєднання – особливо гостро постає в суто наукових студіях. У популяризаторських або навчальних виданнях ця дилема, як правило, вирішується на користь наративу. Тому невиразно окреслений фаховий профіль та адресна спрямованість студії В.Вериги, на які ми вказали вище, породжують ряд сумнівів та питань.

Автор описує, часом пояснює і оцінює окремі факти та події, але не подає загальної інтерпретації та оцінки періодів, етапів або інших локальних, структурно замкнутих просторово-хронологічних сегментів історії. Вочевидь, такі інтерпретації та узагальнення здебільшого є важливим атрибутом наукової монографії з широкими хронологічними межами дослідження, за винятком студій джерелознавчого спрямування. Наприклад, перший розділ завершується авторським коментарем про створення українських військових частин після повалення царського режиму (Т.1. – С.64). Натомість про соціокультурні передумови, що склали підґрунтя, на якому розгорталися власне революційні події практично не йдеться взагалі. В інших розділах, хоча є спеціальні підрозділи “Підсумки”, але репрезентовані в них узагальнення та висновки в цілому обмежуються констатацією добре відомих положень. Наприклад, у “Підсумках” другого розділу, присвяченого українській Центральній Раді, соціалістичну орієнтацію керівництва, суперечливість урядової аграрної політики автор вважає основними причинами падіння цього режиму (Т.1. – С.280–284). Подібна констатація характерна й для інших розділів.

Ідеологічно “Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.” споріднені з традиційними підходами української зарубіжної історіографії. Вістря полемічної критики скеровано супроти неіснуючої вже радянської історіографії. Окрім того джерельна база роботи значною мірою складається зі студій та документів, виданих на еміграції. Наукові праці, збірники документів, які побачили світ упродовж 90-х років, представлено фрагментарно. Зазначимо, що в другому розділі “Українська Центральна Рада” (Т.1. – С.65–284) немає жодної згадки про найповніший двотомний збірник “Українська Центральна Рада: Документи і матеріали” (К.: Наукова думка, 1996–1997), хоча в переліку використаних джерел називається перший том

цього збірника (Т.2. – С.418). Не враховані автором і більшість новітніх досліджень, які побачили світ у пострадянській Україні, насамперед праці відомих істориків В.Верстюка, В.Солдатенка та ін. Слід відзначити, що велика та різноманітна бібліографія, подана наприкінці другого тому, містить тільки 22 позиції праць, виданих після 1991 р. (з них половина статей), у той час, коли кількість лише монографічних досліджень про українську революцію, за приблизними підрахунками, становить десятки позицій. Бібліографічні описи містять ряд недоліків, огріхів і перекручень, як-то відсутність сторінок, а в деяких випадках й року публікацій видання тощо. Отже, можемо дійти висновку, що студія В.Вериги, принаймні її основна частина, ймовірно, була підготовлена значно раніше від дати (30 листопада 1997 р.), якою підписана авторська передмова (Т.1. – С.10).

Таким чином, автор виконав свій намір висвітлити визвольні змагання в ширшій хронологічній перспективі, задекларований у передмові, тільки в навчально-дидактичному контексті. Висунення та обґрунтування широких та синтетичних концепцій з обсягу цієї доби є справою подальших студій. Проте, незважаючи на вказані недоліки, праця В.Вериги має певну наукову цінність. На нашу думку, рецензована робота з великим успіхом може бути використана в навчальному процесі з огляду як на свою структуру, так і на образний характер викладу. Вона розрахована на широкий загаль читачів і добре прислужиться всім, хто цікавиться та вивчає історію України.